

Československá akademie věd čelila v 60. letech různým tlakům, říká Martin Franc

14.4.2025 - Zuzana Dupalová, Luděk Svoboda | Akademie věd České republiky

Číslo v názvu publikace napovídá, že jde o druhý díl z cyklu knih o historii Československé akademie věd. Podle předsedy AV ČR Radomíra Pánka překonávají Dějiny Československé akademie věd svým rozsahem i obdobné práce jiných evropských výzkumných institucí. „Například zpracování dějin Společnosti Maxe Plancka se s naším projektem nemůže měřit,“ podotkl 8. dubna 2025 na křtu knihy v Lannově vile v pražské Bubenči.

Publikace Martina France, Věry Dvořáčkové a kolektivu autorů ale nejsou pouze rekapitulací minulosti. „Inspirativní jsou také pro porozumění historickým souvislostem i současným výzvám. Časové paralely, institucionální dilemata i dobové diskuze o roli vědy ve společnosti jsou často překvapivě aktuální,“ dodal Radomír Pánek.

Předseda Akademie věd ČR Radomír Pánek

Různé odstíny historie

Bývalá předsedkyně Akademie věd ČR Eva Zažímalová, která projekt od počátku podporovala, zdůraznila, že pro každou instituci je důležité, aby znala svou historii: „Věda je kontinuální proces a badatelé stavějí na práci předchůdců. Zároveň musíme mít na paměti, že dějiny nejsou černobílé.“

Právě černobílému vykreslení instituce se autoři vyhýbali. „Snažili jsme se vyvarovat největšího úskalí, které vidím v publikacích o dějinách, jež si vydává sama instituce. Je jím určitá tendence stát se pouhou obhajobou ve snaze posílit její sebevědomí,“ vysvětlil Martin Franc, který je nejen hlavním autorem obou dosavadních dílů, ale také iniciátorem projektu. „Jsme vděční, že Akademie a ústavy nevyvíjely tlak, co by se v knihách mělo nebo nemělo zmiňovat.“

Věra Dvořáčková zdůraznila také mezioborový přístup: „Knihy směřují ke komplexnímu zpracování, zároveň ale v každém dílu podrobněji popisujeme šestici vybraných pracovišť. Ukazujeme tak nejen, jaká věda se v nich odehrávala, ale přibližujeme i atmosféru v instituci.“

Martin Franc a Věra Dvořáčková

Kdy se mohou čtenáři těšit na další díl a jaký byl František Šorm, který Československou akademii věd vedl v období, jímž se druhý díl zabývá, vysvětluje v rozhovoru **Martin Franc** z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR.

Nedávno vám vyšla i kniha *Dějiny výživy a stravování v českých zemích 1945-1970*. I v ní končíte rokem 1970. Doplnovaly se výzkumy o historii ČSAV a jídle?

Spíše výjimečně. Napadá mě ale první výzkum, který prováděl tehdy nově založený Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV. Týkal se obezity a jejího vnímání v české a slovenské společnosti. Akademie také prováděla pokusy s pěstováním řas – ať už pro krmné účely jako základu lidské stravy budoucnosti nebo jídla kosmonautů pro dlouhodobé lety.

Víme, co rád jedl tehdejší předseda František Šorm?

Utkvělo mi, že patřil mezi početnou skupinu vědců, kteří nepohrdli půllitrem dobře vychlazeného piva.

A jiní?

Milovníkem dobrého jídla byl Šormův rival a ředitel Mikrobiologického ústavu ČSAV Ivan Málek. Svému zájmu se však věnoval ve větší míře až v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se stal obětí politických čistek po potlačení reformního hnutí. Už v šedesátých letech se ale věnoval tématu boje proti hladu ve světě a zkoumal mimo jiné možnosti využití anaerobních bakterií žijících v ropě.

Vraťme se k Františku Šormovi. Jaký to byl člověk?

František Šorm byl nepochybně klíčovou postavou ČSAV především díky svým mimořádným organizačním, dnes bychom řekli manažerským schopnostem. Snažil se, aby ČSAV a její pracoviště dokázaly obstát i v nejnáročnější mezinárodní konkurenci.

Do jaké míry se mu to dařilo?

Přes obrovské úsilí se rozdíl mezi ústavem ČSAV a špičkovými přírodovědeckými badatelskými pracovišti v USA v šedesátých letech spíše zvětšoval. Podobné potíže měla ale i většina západoevropských badatelských institucí. Jen málokde dokázali držet krok při neustále se zvyšujících nákladech. Nicméně mnohá pracoviště ČSAV přinejmenším k širší světové špičce v šedesátých letech patřila a její pracovníci tvořili respektovanou součást mezinárodní vědecké komunity.

Měl František Šorm i své stinné stránky?

Jako každá silná osobnost. Současníci mu často vytýkali arogantní vystupování a že nerespektoval odlišné názory. Z hlediska fungování ČSAV představoval problém i jeho nepřilíh dobrý vztah ke společenským vědám – zvláště k těm, v nichž se spíše než na práci ve velkých týmech zdůrazňovaly individuální výkony.

Druhý díl o dějinách Československé akademie věd přibližuje léta 1963–1970.

Když porovnáte ČSAV z doby prvního dílu v letech 1952–1962 a druhého, v čem se nejvíc změnila?

Akademie procházela neustálým vývojem. Většinou ale šlo o pozvolné trendy. Mezi nejvýraznější patřilo, že se přesunulo těžiště při rozhodování ze sboru členů na pracoviště a rostl význam přírodních a technických věd. Na druhé straně jsou pro pozdější období charakteristické i velké týmy z humanitních a společenských věd, které komunistické straně i vládním orgánům poskytovaly expertizy k vývoji společnosti. Mnohem rozvinutější – ve srovnání se zakladatelskou érou – byla mezinárodní spolupráce zejména se špičkovými badatelskými centry za západu.

Jaký typ informací najdeme v obou knihách?

Nevěnujeme se v nich jen institucionálním dějinám, které zasazujeme do společenského, politického a ekonomického kontextu. Zachycujeme i to, jak se proměňovala atmosféra na pracovištích, kromě toho i načrtáváme vývoj mimouniverzitní vědy v tehdejší společnosti.

Jaká byla tehdejší pozice ČSAV mezi ostatními vědeckými institucemi?

I když si v šedesátých letech udržovala některá privilegia zejména v mezinárodních stycích, vědecké bádání se na vysokých školách a některých dalších pracovištích mohutně rozvíjelo. ČSAV se tak musela vyrovnávat s čím dál silnější konkurencí i doma. Tlak na rovnoprávnost všech vědeckých institucí stále narůstal a i vedení ČSAV v roce 1968 jasně deklarovalo, že si akademie věd nebude činit nárok na nějakou nadřazenou pozici.

Přinášíte v druhém díle dosud neznámá fakta?

Ve výzkumu, jehož výstupem je syntetická monografie, nejde ani tak o jednotlivá fakta, ale spíše o celkový pohled. Naše publikace se snažila nově nasvítit pozici ČSAV v mimořádně dynamickém období šedesátých let.

Martin Franc je hlavním autorem publikací.

Jaká to byla vlastně éra?

ČSAV se mohla svobodně rozvíjet a vědci se prosazovali i v mezinárodní vědecké komunitě. Akademie se ale také musela vyrovnat s omezováním financí a se ztrátou části svých privilegií. V období pražského jara se navíc stala terčem veřejné kritiky jako dosud přespříliš loajální součást dosavadního establishmentu.

Po srpnu 1968 se pohled na instituci změnil?

I vzhledem k postojům většiny vedení ČSAV včetně Františka Šorma a k podobným názorům převažující části zaměstnanců pracovišť byla naopak akademie věd označována nezřídka jako jedno z center „pravicových kontrarevolučních sil“.

Jak konkrétně se politická situace šedesátých let odrážela ve fungování vědecké instituce?

V šedesátých letech slábnul přímý politický tlak. Věda se tak těšila určité autonomii. Na druhé straně ale sílily požadavky na využitelnost vědeckých výsledků, a tedy i na aplikovaný výzkum. Vedle toho se očekávalo, že ČSAV poskytne teoretický základ pro technokratické řízení společnosti, čímž naplní roli hlavního vědeckého poradce vlády, kterou definoval zákon.

A tohle očekávání plnila?

Velkou roli v tomto ohledu hrály čtyři velké vědecké týmy, které řešily aktuální klíčové otázky, ať už šlo o téma dopadů takzvané vědeckotechnické revoluce na společnost, problematiku rozvoje politického systému, ekonomickou reformu, nebo o analýzu sociální struktury naší společnosti. Tři prvně jmenované týmy zaštiťovala primárně ČSAV. Jejich výsledky měly velký vliv na tehdejší politické i hospodářské dění. Práci těchto týmů jsme věnovali speciální kapitole.

Jak poznamenal vpád vojsk Varšavské smlouvy Akademii věd?

Události roku 1968 znamenaly pro ČSAV přelom mimo jiné i proto, že po následných čistkách opustili její vedení lidé spjatí s fungováním instituce od samotných začátků, jako byli František Šorm nebo Ivan Málek. K rozsáhlým změnám došlo i ve vedení pracovišť. Často to vedlo k praktickému ochromení jejich činnosti, mnohé ústavy se z toho vzpamatovaly desetiletí.

V knize čtenáři najdou i bohatý obrazový materiál.

Jak se normalizace následně promítla ve výzkumu?

Mimořádně ničivě dopadla na mezinárodní spolupráci, přetrhala se spousta cenných kontaktů. V normalizované ČSAV se hlavně kvůli všudypřítomným politickým a ideologickým zásahům výrazně zhoršily podmínky pro vědeckou práci. Nejvýrazněji se negativní změny projevovaly ve společenských vědách, těžce zasaženy ale byly i ústavy z přírodních a technických věd. Ničivý dopad měla na mnoho do té doby špičkových pracovišť obrovská vlna odchodů významných vědeckých pracovníků do exilu.

Jakými obdobími se zabývají další díly?

Na třetím už pracujeme. Obsáhne vývoj od roku 1970 až po rok 1985, kdy došlo ke změně na nejvyšší pozici ČSAV, která přinesla i určitou proměnu ve směřování instituce. Navazující čtvrtý díl zahrne nejen období do listopadu 1989, ale i následující roky, až do konce existence ČSAV v roce 1992.

Kdy vyjdou?

Třetí díl by měl vyjít v roce 2028, závěrečný snad spatří světlo světa zhruba o čtyři roky později.

Čtvrtým dílem vaše práce na dějinách končí?

Chtěli bychom ještě připravit edici dokumentů. Knižně představíme ale jen část materiálů, v celkové podobě zeditujeme dokumenty elektronicky. Coby šestý díl plánujeme shrnutí v angličtině.

Kde všude k dějinám akademie věd hledáte prameny?

Klíčové především v Archivu Akademie věd. Museli jsme ale navštívit i další instituce, například Národní archiv, archivy vysokých škol či Archiv bezpečnostních složek. Využívali jsme i tištěné dobové prameny.

Jak byste na závěr charakterizoval období šedesátých let v ČSAV jedním slovem nebo větou?

Snaha shrnout období šedesátých let v ČSAV do jedné věty nebo dokonce slova bude vždycky znamenat obří zjednodušení, o čemž svědčí i počet stran tohoto dílu. Určitě by se nabízelo slovo turbulentní, ale totéž lze říci i o jiných obdobích. Snad bych ale mohl vyzvednout jeden výrazný trend: obrovské otevírání ČSAV v mezinárodní spolupráci a zapojování instituce a jejích pracovníků do mezinárodní vědecké komunity.

Text a fotografie jsou uvolněny pod svobodnou licencí Creative Commons.

<https://www.avcr.cz/cs/o-nas/aktuality/Ceskoslovenska-akademie-ved-celila-v-60-00001.-letech-ruznym-tlakum-rika-Martin-Franc>